

Tadlid

adabiy, ilmiy-ma'rifiy va ijtimoiy haftalik gazeta

ХАЙРЛИ ТАШАББУС

БАРЧАМИЗ ВАТАН ҲИМОЯЧИСИ, ТИНЧЛИК ПОСБОНИ БЎЛИШИМИЗ ЗАРУР

Ёшларни ҳарбий касбга йўналтириш, Ватан ҳимоясига ҳар доим шай турадиган ёвқур аскар қилиб тарбиялашда адабиётнинг, китобхонликнинг алоҳида ўрни бор. Шу мақсадда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Қуролли Кучлар таркибидаги барча тузилмалар ўртасида мустаҳкам ҳамкорлик ўрнатилган. Маънавият кечалари, китобхонлик тадбирлари ва танловлари, китоб тақдимотлари, ижодий учрашувлар мунтазам ташкил этилмоқда.

Маълумки, мамлакат тақдирини миллат маънавияти билан чамбарчас боғлиқ энг муҳим масалалар. Ватан тинчлигига дахлдорлик туйғусини чуқурроқ ҳис этиш, таъбир жоиз бўлса, юрт дахлсизлигини юракнинг туб-тубигача сингдирмоқ керак. Сарҳадларимизни қўриқлаётган аскар ўғлонларимиз юрагига шундай маънавий қувват берайликки, улар бажарётган вазифаларига шунчаки фақат ҳарбий хизмат деб қарамасинлар. Уларнинг қалбиде она Ватан тупроғини асрамоқнинг юксак шарафи ўчмас оловга айлансин.

Президентимиз ташаббуси билан 2023 йилда Ёзувчилар уюшмаси томонидан Мудофаа вазирлиги ҳамда бошқа ҳамкор ташкилотлар билан биргаликда "Мард аскарга совға" туркумида ихчам китобларни нашр этиш йўлга қўйилган эди. Бу китоблар илк бора 11 номда нашрга тайёрланиб, 35 минг нусхада чоп этилиб, барча ҳарбий қисмлар ва округлар, ҳарбий таълим муассасаларига етказилди. Шундан сўнг "Мард аскарга совға" лойиҳасини мунтазам давом эттириш режалаштирилди. Шу муносабат билан 2024 йилда ушбу тур-

кумда яна 7 номдаги китоб нашрга тайёрланди.

Ҳарбийлар ҳатто жисмоний ва ҳарбий тайёргарлик вақтларида ҳам бундай ихчам китобларни ёнида олиб юриб, мутолаа қилиш имконига эга.

Кунни кеча Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари академиясида ушбу туркум китоблар тақдимоти ўтказилди. Унда Мудофаа вазирлиги масъул ходимлари, ҳарбий хизматчилар, ҳарбий таълим муассасалари ва "Темурбеклар мактаблари" курсантлари, муддатли ҳарбий хизматчилар, Мудофаа вазирлиги ҳузуридаги Жамоатчилик кенгаши аъзолари, фахрийлар, таниқли шоир ва ёзувчилар, санъаткорлар иштирок этди. Тақдимот жараёнини видеоконференц-алоқа тизими орқали Мудофаа вазирлигининг тегишли ҳарбий округлари хизматчилари ҳам онлайн томоша қилишди.

Анжуманда Ўзбекистон Республикаси Президентининг маслаҳатчиси Хайриддин Султонов, Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазири, генерал-лейтенант Баҳодир Қурбонов, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси,

Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййид, Ўзбекистон Кинематография агентлиги Бош директорининг биринчи ўринбосари Шўҳрат Ризаев ва бошқалар сўзга чиқди. Аскарлар ва курсантлар доим ёнида олиб юрадиган бундай чўнтак китоблар ёшларни ўз бурчига садоқатли, жасур ва ёвқур бўлишга даъват этиши таъкидланди.

Қуролли Кучлар Академияси кутубхонасига Ёзувчилар уюшмаси томонидан чоп этилган китоблар ва "Туркий адабиёт дурдоналари"нинг юз жилдлиги тухфа қилинди. Шунингдек, ўзбек

кино усталари томонидан суратга олинган ҳарбий-ватанпарварлик мавзусидаги фильмлар ҳамда таниқли рассомларнинг янги асарлари жамланмаси тақдим этилди.

Анжуманда кино, театр, адабиёт, тасвирий санъат, ноширлик соҳаларининг бир гуруҳ фаол вакиллари Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлигининг "Ёш авлодни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялашдаги фаол иштироки учун" кўкрак нишони билан тақдирланди.

(Давоми 2-саҳифада.)

ЭЪТИРОФ

МАХТУМҚУЛИ — ЎЗБЕКНИНГ ЎЗ ШОИРИ

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев 2024 йил 19 февраль кунини "Буюк туркман шоири ва мутафаккири Махтумқули Фирогий таваллудининг 300 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида"ги қарорга имзо қўйди.

Дарҳақиқат, Махтумқули Фирогийнинг бетакрор поэтик тафаккури ва жаҳон шеърятини хазинасига қўшган ҳиссаси Ғарбу Шарқдаги энг донгдор шоирлар улушидан асло кам эмас. Бу ориф, донишманд шоир ўз миллати бошидаги тож ва тожидаги маржон-марвариддир.

(Давоми 2-саҳифада.)

ЗАМОН ЖАДИДЛАРИ

МАЪРИФАТГА ЮРАГИДАН ЙЎЛ ОЧГАНЛАР

Дунёда ажойиб ишлар кўп. "Кўчманчи", "сузувчи", "интизомсиз", "ер ости" каби мактаблар тўғрисида қизиқарли маълумотларни ўқиганман. Аммо атиги тўрт хонали таълим даргоҳи ҳақида эшитмагандим. Қашқадарё вилоятининг Нишон туманида бир тадбиркор ҳиммати билан қурилган янги ўқув маскани ҳақида мақола ёзиш ниятида қаҳрамонларимни қидирдим. "Худо деган қулига, келтиради қўлига", деганларидай, директорнинг ўзи Тошкентда малака ошираётган экан. У билан суҳбатимиз ўша, атиги тўрт синфхонаси бор мактаб ҳақида бўлди.

(Давоми 3-саҳифада.)

МОЗИЙГА ҚАРАБ...

МУХТОРИЯТ ЛОЙИҲАСИ

Туркистон минтақасидаги жадидлик ҳаракати ҳам ўзига хос миллий хусусиятларга эга бўлиши билан бирга, бир тарафдан, XIX-XX асрлар оралиғида жаҳонда содир бўлган улкан тараққиёт ва ўзгаришлар, иккинчи тарафдан, Россия империяси таркибидаги туркий ва мусулмон халқлари яшаётган ҳудудларда оғир сиёсий, ижтимоий ва маданий муаммолар таъсирида вужудга келган том маънодаги миллий уйғониш ҳаракатидир. Шу маънода жадидлик бугун биз учун Туркистон тарихида чуқур ижобий из қолдирган миллий мерос ҳисобланади.

Туркистондаги жадидларнинг дастлаб маърифатпарварликка асосланган фаолияти аста-секин ижтимоий-сиёсий тус ола бошлади. Бунда Рус-япон урушидаги мағлубият орқасидан Россия империясида юз берган 1905-1907 йиллардаги Биринчи рус инқилоби натижасида конституцион монархияга ўтиш ҳамда парламент – Давлат думасининг таъсис этилиши, 1905-1911 йилларда Эрондаги конституцион инқилоб, 1908 йилдаги Ёш турклар инқилоби ҳамда жаҳондаги бошқа муҳим воқеаларнинг аҳамияти катта эди.

Давлат думасига Туркистондан ҳам депутатларнинг сайланиши ва думада мусулмонлар фракциясининг шаклланиши орқали жадид зиёлилар Туркистон халқи манфаатларини қонуний йўл билан ҳимоялаш ҳамда ўлка учун маданий мухторият ҳуқуқини олишга ҳаракат қилишади. Мана шу пайтда Маҳмудхўжа Бехбудий 1907 йил ноябрь ойида Давлат думаси мусулмон фракциясига мурожаат қилиб, Туркистон ўлкаси Россиянинг Европа қисмидан ҳам кўпроқ мухторият ҳуқуқига ҳақли эканини таъкидлайди ҳамда фракцияга ўзининг Туркистон ўлкаси учун диний ва ички ишлардаги ("Идораи руҳония ва дохилия") эркинликни ифода этувчи "Туркистон маданий мухторияти" лойиҳасини тақдим этади.

(Давоми 6-саҳифада.)

РАҒБАТ

КИТОБ ЎҚИГАН "КОБАЛЬТ" МИНАДИ

Ҳаққоний китоблар – маънолар хазинаси. Бу хазинадан баҳраманд бўлганларнинг дунёқараши, фикрлаш тарзи, муомаласи, одоб-ахлоқи нурли-кўркем бўлади. Ўқиганлар билан ўқимаганлар баҳслашиши қийин. Шунга кўра, етти йилдири, "Ёш китобхон" республика танловида ўқиганлар ўзаро фикр майдонида баҳс юритишади. Китобхонларнинг билими, зақоси, хотираси, тафаккур кўлами таққосланади. Муносиби Президент совғаси – автомашина билан тақдирланади. Назаримда, дунёнинг бирор-та мамлакатда мавжуд бўлмаган мутлақо ўзига хос маърифат мусобақаси бу.

Мамлакат ёшларининг китоб ўқиши, ўқиши ва билиб олганларини ҳаётига татбиқ этиши натижасида зиёли шахслар майдонга чиқади. Бугун юзлаб, минглаб ёшлар қалбига илм, ҳаққоният, ўзларига ишонч уруғи экилмоқда. Келажакда бунинг меваси Учинчи Ренессанс ўлароқ мева беради. Ёшлиқда шуурига муҳрланган китобларни умр бўйи эслайди ва улардаги ҳикматлардан фойдаланади, албатта.

(Давоми 2-саҳифада.)

НОШИРЛИК

ИШОНЧНИ ТИРИЛТИРМОҒИМИЗ КЕРАК

Маълумотларга кўра, юртимизда 500 дан ортиқ нашриёт фаолият юритмоқда. Таассуфки, бу нашриётлар орасида китобга шунчаки бир маҳсулот ёки даромад манбаи деб эмас, қалб озиги деб қарайдиганлар жуда кам. Френсис Бекон таъбири билан айтганда, "ҳикмат кемаси"да сузиш коси хилларнинг маънавий машғулотиغا айланган.

"Академнашр" нашриёти директори Санжар Назар маънавий бўшлиқни тўлдирish учун тинмай изланаётган, том маънода зиё улашаётган инсонлардан бири. Санжар Назар билан суҳбатимиз муаллиф-ношир-китобхон айланасидаги боғлиқлик ва номувофиқликлар ҳақида бўлди.

(Давоми 5-саҳифада.)

МУХТОРИЯТ ЛОЙИХАСИ

Темур ХҲЖАҲҲЛИ,

Мичиган давлат университети фахрий профессори, Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети профессори

Бошланиши 1-саҳифада

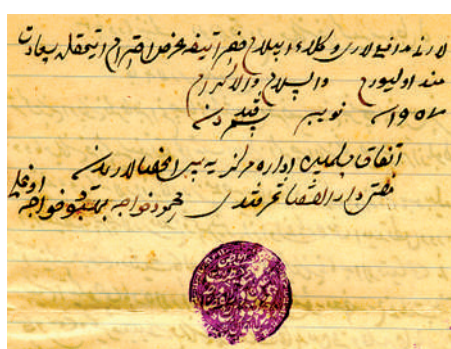
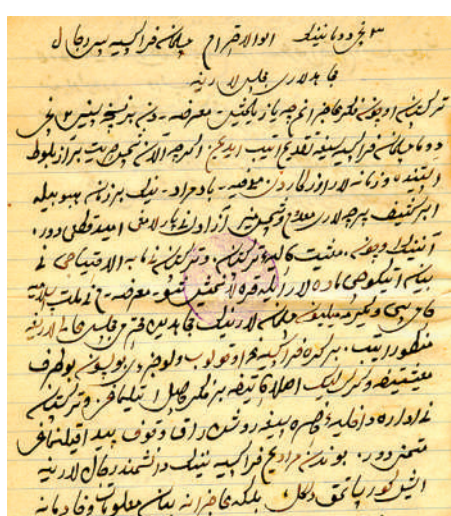
Лойиҳада Бехбудий Давлат думасига Туркистоннинг мусулмон аҳолиси нуфузига мос вакил сайланиши, диний идора ишларида эркинликни, Туркистондаги ҳар қандай даражадаги бошқарувда маҳаллий аҳоли вакилларининг иштирокини таъминлаш, туркистонликлар учун

“Таржимон” газетаси фаолиятини давом эттирадilar. Жадид аёлларнинг таниқли етакчиси Шафиқа хоним озарбайжонлик жадид зиёли Насиббей Юсуфбейли билан 1906 йилда турмуш қурган ва 1917 йилда тузилган Қрим-татар мухтор ҳукумати депутати бўлган.

Лекин 1919 йили Қизил армия Қримга бостириб кириб, Қрим-татар мухториятини қулатгандан

ган сафарларида иккита боласидан ташқари, дадасининг архивидан турли ноёб ҳужжатларни ҳам бирга олиб юрган. Шафиқа Ғаспирали 1975 йил 31 августда Анқарада вафот этади. Бунгача у отаси Исмоилбек Ғаспиралининг архивини келиб чиқши қрим-татар бўлган турк тарихчиси Несип Ҳаблемитўғли (1954-2002)га беради.

Мен отам Усмон Хўжаўғли

Бехбудийнинг “Туркистон маданий мухторияти” лойиҳаси 1, 2-саҳифалари.

кан нафъланиб келаётган ёйлоқ, чашма, бийша, кон, кўл, марғзор, наҳар ва шуларга ўхшаш сабаби ҳаёт ва тараққи-лари бўлғучи нимарсаларидан нафланмакка маниъ бўлғучи законлар лағв (бекор) бўлсун.

23. Наҳар ва катта ва кичик ариғ сувларин тақсими аҳолини иттифоқи ва машварати ила бўлсун. Ушбу қонун лойиҳаси жами 25-моддадан иборат. Қайд: ҳозирги Рус бош миробини тақсими кайфиси

гача русча “совет” ва “республика” сўзлари ишлатилмади. Лекин 1923 йилда давлат номидаги “шўролар жумҳурияти” атамаси ўрнига “совет республикаси” атамаси киритилди, 1924 йилда бу икки давлатнинг номи яна бир марта қуйидагича ўзгартирилди: Бухоро совет

Бухоро жумҳуриятининг 1921 йилдаги 3-курултойи.

Чапдан: 1. Абдурауф Фитрат, 4. Фаизулла Хўжа, 6. Усмон Хўжа, 7. Отаулла Хўжа (Усмон Хўжанинг укаси). Байроқ устида тўртта араб ҳарфи бор: “Б, Х, Ш, Ж”; яъни Бухоро халқ шўролар жумҳурияти.)

“ТУРКИСТОН МАДАНИЙ МУХТОРИЯТИ” ЛОЙИХАСИНИНГ АҲАМИЯТИ

Бехбудий ёзган лойиҳани диққат билан ўқиганимизда, шу нарса аниқланди: лойиҳа номи “Туркистон маданий мухторияти” бўлишига қарамай, ундаги моддаларнинг мазмунида очиқ-ойдин “сиёсий мухторият” талаби бор! Уларда Чор Россияси ҳукуматида Туркистон учун сиёсий ҳақ-ҳуқуқлар талаб қилинган.

Кўлэмасининг биринчи саҳифасида Бехбудий ўзини шундай танитади:

“1907 сана, ноябрь Самарқанддан Иттифоқи Муслимин Идораи Марказияси Муфти Доруъл-қазо Самарқандий Маҳмуд Хўжа Бехбуд Хўжаўғли. (Эътибор беринг: “Бехбудий” эмас “Бехбуд” деб ёзилган.)

“Туркистон маданий мухторияти” лойиҳаси жами 25 моддадан иборат. Ушбу лойиҳанин 1-моддасидан 17-моддасигача Чор Россияси ҳукми остидаги ишларга тегишли бўлса, 18-25-моддаларида эса кенг миқёсда эркинлик ва сиёсий мухторият талаб қилинган. Шу охириги моддаларга кўз ташлайлик:

УМУМ МАКТАБЛАР

18. Туркистон мактаб ва мадрасалари ҳукумат назоратидан озод бўлсун.

19. Умумўрта ва олий мактабларга мусулмонлардан комиссия тайинлансун. Рус ҳарфи [алифбоси] мусулмон миллатига жабр бўлмасун.

20. Ҳар хил корхона, ҳибсхона ва аскархоналаргаки мусулмон бордур, мусулмон руҳонийси тайинлансун.

СУВ ВА ЕРЛАР ХУСУСИДА

21. Туркистонга дунёни ҳар тарафидан мусулмоннинг ер олмоқга ҳаққи бўлсун ва илчунин, дунёга Туркистонлар-да шерик ўлсунлар.

22. Саҳро, биёбон, кўҳистон ва шаҳар халқини қадимдан бери ўртага кўюб муштара-

Бухоро жумҳуриятининг асосий қонуни (Конституцияси), 1921. Китоб номи: “Бухоро халқ шўролар жумҳуриятининг қонуни асосийси”, деб ёзилган.

мажбурий ва бепул умумтаълимни жорий этиш, уларнинг розилигисиз Туркистонга Русиянинг бошқа ҳудудларидан аҳолини кўчиришни тўхтатиш, рус истилоси даврида тортиб олинган вақф мулкларини қайтариш каби муҳим талабларни илгариси суради. Бехбудий бу лойиҳада битилган исм-шарифи ва мансаби остига мухрини ҳам босган.

Шафиқа ҒАСПИРАЛИ

БЕХБУДИЙ КЎЛЭМАСИНИНГ САРГУЗАШТИ

Бехбудий томонидан 1907 йил ноябрь ойда Думага юборилган “Туркистон маданий мухторияти” лойиҳаси 2001 йилгача топилмаган эди. Бу ноёб тарихий лойиҳа асл кўлэзма нусхасининг топилишигача бўлган саргузашти жуда қизиқ.

Думага топширилган Бехбудий кўлэзмасининг асл нусхаси кейинроқ жадидлик ҳаракатининг атоқли раҳбарларидан бири Исмоилбек Ғаспиралининг архивидан сақланган. Исмоилбек 1914 йили вафот этганидан кейин, ўғли Рифатбек билан қизи Шафиқа хоним (1886 – 1975) 1918 йилгача Исмоилбекнинг машҳур

кейин, Шафиқа хоним болалари билан Бокуга, эри Насиббейнинг ёнига боради. Бу пайтда Насиббей 1918 йили тузилган Озарбайжон жумҳуриятининг Бош вазири эди. Лекин Қизил қўшинлар 1920 йил Бокуга бостириб кириб, мустақил Озарбайжон жумҳуриятини йўқ қилади ва 31 майда Бош вазир Насиббейни отиб ўлдирди.

Шафиқа хонимга Бокуда Туркия элчиси бўлган таниқли ёзувчи Мемдуҳ Шевкет Эсендал кўмак бериб, уни ва икки боласини турк аскарлари ёнида Анқарага омон-эсон юборади. Шафиқа хоним Боғчасаройдан Бокуга ва у ердан Анқарага қил-

учун бир армуғон китоби тайёрлаётганимда, 1999 йили Несип Ҳаблемитўғлига мурожаат қилиб, унинг кўлидаги Ғаспирали архивидан Туркистонга тегишли бирор ҳужжат бор-йўқлигини сўраган эдим. Бир неча кундан кейин Несипбей менга Бехбудий қаламига мансуб мазкур лойиҳанин рангли фотолари билан файл юборди. Несипбей ушанда бу кўлэзма ҳужжатнинг мазмунини тўлиқ билмагани учун менга: “Бу ҳужжатга қараб қўйинг, балки нашр этишга арзир?” деб айтди. Мен ҳужжатни синчиклаб ўқиб чиқганимда, Маҳмудхўжа Бехбудий ҳазратларининг шу кунгача номаълум, Туркистон тарихи учун жуда ноёб бир лойиҳаси эканига амин бўлдим.

Кейин мен бу “Туркистон маданий мухторияти” лойиҳасининг фото ва кўлэзмасининг лотин транскрипсия матнини 2001 йилда Голландияда нашр этилган “Туркистонда янгилик ҳаракатлари ва инқилоблари” 1900-1924: Усмон Хўжа Армуғонни” номили китобимда нашр қилдим. Кириш сўзида бу ҳужжатнинг қай тарзда И.Ғаспиралидан қизи Шафиқа хонимга, ундан Несип Ҳаблемитўғли кўлига, ундан менга ўтганини қисқача баён қилдим. Лекин бу ерда жудаям ачинарли бир воқеа борки, уни ҳам айтишим керак: ҳурматли олим Несип Ҳаблемитўғли менга Бехбудийнинг мазкур лойиҳасининг электрон нусхаларини бергандан кейин уч йил ўтгач, 2002 йил 18 декабрда террорчилар уюштирган қотиллик қурбони бўлди. Агар Несип Бехбудий лойиҳасининг суратларини менга бермаганида бу ноёб ҳужжатдан бугун ҳам беҳабар қолардик. Яна бир марта марҳум Несип Ҳаблемитўғлининг руҳига Аллоҳдан раҳмат тилайман!

“Миллатларни қирқ тўққузга бўлиб, ўзбошимчалик кўйига солдингиз ва дард деса қуйдириш айтидиган қилдингиз”, дедлар. Ушбу дуррак иттиҳодчиларина бизнинг берадирган жавобимиз дур: “Биз ҳақиқатини ҳаётдан олдиқ. Ҳаммадан илларни шахс ўзини танисин, сўнгра бошқани! Зеро, “Ўзини билмаган ўзини билмас”, сўзи турмуши онасининг дард чекиб тўққан тўнниг ўғлидир.

Абдулла ҚОДИРИЙ

